

ДИПЛОМАТИЯ ВА ДИПЛОМАТИК НУТҚ

Р.Расулов,

Чирчиқ давлат педагогика институти профессори

Н.Абдуллаева,

Чирчиқ давлат педагогика институти ўқитувчиси

Калит сўзлар: дипломатик нутқ, элчи, давлат, халқаро, ёзишма, ахборот.

Ўзбек халқи учун дипломатия ва дипломат тушунчалари янгилик эмас¹. Ҳозирги – замонавий ўзбек дипломатияси 1991 йили Ўзбекистон ўз мустақиллигини қўлга киритган кундан бошлаб ташкил топди².

“Дипломатия – Давлатнинг ташқи халқаро сиёсатини амалга ошириш, чет мамлакатлар билан алоқа қилиш соҳасидаги фаолияти”³ дир. Дипломатия ташқи сиёсатга оид бўлиб, мазкур сиёсатнинг фаол қуроли ҳисобланади.

Дипломатия термини дастлаб француз тилида пайдо бўлиб, XVIII асрда (1729-1797 йилларда) Эдмунд Бурк томонидан инглиз тилига киритилган. XX асрнинг иккинчи ярмида эса “дипломатия” термини рус тили орқали ўзбек тилига кириб келган⁴.

Тилнинг намоён бўлиши нутқий жараёнга, нутқ фаолиятига боғлиқ бўлиб, бунда нутқ конкрет нутқий муҳитга асосланади⁵. Демак, дипломатик нутқнинг намоён бўлиши дипломатик фаолиятли муҳитни талаб этади. Дипломатик фаолиятли муҳит эса фақат ва фақат давлат мустақил бўлгандагина мавжуд бўлади⁶. Дипломатик нутқни ўрганишга

бўлган қизиқиш ва ундан фойдаланишга бўлган эҳтиёж барча даврларда ва барча давлатларда доимо муҳим аҳамиятга эга бўлган⁷.

Нотиқлик санъатининг антик даврга оид адабиётларида дипломатик нутқ кенгаш нутқи ва кенгашув нутқи (сиёсий нутқ, маслаҳатлашув нутқи) таркибида ўрганилган бўлиб⁸, унинг хусусиятлари ҳақида шундай дейилади: “Юнон давлатларида VI асрдан бошлаб, бизнинг эрамизгача элчи этиб, жамиятнинг энг яхши нотиқларини, зукко адвокатларини тайинлашган. Улар фақат ва фақат энг жозибадор, сержило сўзлардан фойдаланишлари шарт бўлган”⁹.

Демосфен ёзганидек: “Элчилар қўл остида на кемалар, на пиёдалар ва на қўрғонлар бор. Уларнинг ягона қуроли бу сўзлар ва қўлай имкониятлардир. Муҳим музокаралар кетаётган пайтда бундай имкониятлар жуда кам бўлади. Агар бу имконият қўлдан бой берилса, демак, у бутун умрга йўқотилади. Қўлай фурсатдан фойдалана олмай сустлашган элчи нафақат имкониятни қўлдан бой беради, балки уларни бошқариш ҳуқуқини ҳам йўқотади”¹⁰.

Дипломатик нутқ ўзбек тилида азалдан мавжуд¹¹ бўлиб, бу ҳақда “Ўзбек дипломатияси тарихидан” асарида

¹ Азамат Зиё. Ўзбек давлатчилиги тарихи. –Т., 2000, 366.; Хайруллаев М.М. Ўзбек дипломатияси тарихидан. –Т., 2003, 376-б.

² Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. –Т., 2012, 38-б.

³ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Т.1т. –Т., 2006, 24-б.

⁴ Бўриев О. Буюк сиймолар. Соҳибқирон Амир Темур. –Т., 2011, 109-б.

⁵ Нейматов Х, Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. –Т., 1995, 7-б.

⁶ Каримов И. Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида. –Т., 2011, 22-б. Каримов И. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида. –Т., 1997, 296-б.

⁷ Никольсон Г. Дипломатия. –М.: 1941, 22-с. Ковалев АН. Азбука дипломатии, М., 1984, 24-б.

⁸ Арасту. Поэтика. Ахлоқи Кабир. Риторика. –Т.: 2011, 351-б.; Цицерон. Нотиқлик ҳақида икки рисола. –Т., 2007, 441-б.

⁹ Никольсон. Ўша асар. 22-с.

¹⁰ Исраэльян В.Л. Дипломаты лицом к лицу. –М.: 1990, 13-с.

¹¹ Девону луғотит турк. Абдурахмонов Ғ., Муталлибов С. таҳрири остида. –Т.: 1967, -540 б.; Yusuf Xos Hojib. Qutadg'u bilig. –Т., 2007, 181-б.

қимматли маълумотлар келтирилади. Жумладан: Элчининг ишлари мутлақ сўз(лар)дан иборат, (яъни сўзлар орқали битади). Сўзи яхши бўлса, (у) тилагини топади¹². “Азизим, – дея ҳукмдорга мурожаат қилади Хожа Самандар, – элчини бирор жойга жўнатишда ниҳоятда катта эътибор ва аҳамият бергин, унга сафар моҳияти ва мазмунини чуқур тушунтир. Чунки элчи подшоҳнинг тилидир. Унинг камолоти, ақли, тажрибаси гуфторида – нутқида ойдинлашади”¹³.

Оқил элчи хуш каломлар дилға пайванд қилғуси,

Икки ёвни бир-бирига дўсту дилбанд қилғуси.

(Хожа Самандар Термизий,
“Дастур ул-мулк” асари)

XX асрдан бошлаб, ўзбек тилшунослигида – нутқ маданияти фанида дипломатик нутқ ижтимоий-сиёсий нотикликнинг бир тури сифатида ўрганила бошланди¹⁴. Дипломатик нутқнинг илк таърифи С.Иномхўжаевнинг “Нотиклик санъати асослари” китобида келтирилади: “Дипломатик нутқ – давлат аҳамиятидаги расмий нутқ бўлиб, халқаро мавқега эга эканлиги билан характерланади”¹⁵.

Тадқиқотчи Ж.Ш.Сафаров дипломатик нутқнинг келиб чиқиш тарихи ҳақида шундай дейди: “Возникновение дипломатической речи уходит своими корнями в глубь веков, в эпоху формирования политических отношений между возникавшими в то время государствами”¹⁶. Тилшунос А.Ҳ.Арипова дипломатик нутққа қуйидагича таъриф беради: “Дипломатик нутқ: Бирор давлат вакили (дипломатик шахснинг) расмий нутқи” – дир¹⁷. Сиёсатшунос Б.А.Омонов

эса “Дипломатик нутқ – давлат аҳамиятидаги расмий нутқ бўлиб, у халқаро мавқега эга”¹⁸ деб, С.Иномхўжаевнинг таърифига тўлиқ қўшилади. Айни вақтда тадқиқотчи дипломатик нутқни кимлар амалга оширишини ҳам айтиб ўтади. Масалан, “... шунингдек, ҳозирги давр давлат арбоблари, ташқи ишлар вазирлиги, масъул ходимларнинг расмий сафар чоғидаги нутқлари дипломатик нутққа мисол бўла олади”¹⁹. Қайд этилган фикрлардан маълум бўлдики, дипломатик нутқ субъекти: дипломатик шахс, давлат арбоблари, ташқи ишлар вазирлиги ва масъул ходимлардир.

“Дипломатик тил асослари” ўқув қўлланмасида дипломатик тил ҳақида шундай фикр берилди: “Дипломатик тил ... бирор инсоннинг ҳис-туйғулари, ички кечинмалари, руҳий ҳолатини акс эттирмайди, илмий тушунчаларни ифодаламайди, балки бир бутун халқнинг ёки мамлакатнинг манфаатларини ифода этади”²⁰. Тил ва нутқнинг ўзаро диалектик муносабати нуктаи назаридан “дипломатик тил”га берилган ушбу таъриф бевосита дипломатик нутққа ҳам тегишлидир.

Дипломатик нутқ:

VI асрларда – энг жозибадор, сержило сўзлардан иборат бўлган²¹.

VIII – X асрлар – Ислом динининг кенг тарқалиш даври бўлиб, дипломатик нутқ Қуръон оятлари ва ҳадислардан тузилган²².

XIV - XIX асрларда – Темурийлар, Бобурийлар ва Хонликлар даврида доимий босқинлар ва урушлар таъсирида дипломатик нутқ сулҳ тузиш учун хизмат қилган²³. Бундай пайтларда дипломатик

¹² Ҳайруллаев М.М. Ўша асар. 23-б.

¹³ Ўша асар. 30-332-б.

¹⁴ Расулов Р., Мўйдинов Қ. Нутқ маданияти ва нотиклик санъати. –Т., 2009, 131-б.; Иномхўжаев С. Нотиклик санъати асослари. –Т., 1982, 157-б.

¹⁵ Иномхўжаев С. Ўша асар. 157-б.

¹⁶ Сафаров Ж.Ш. Структура дипломатического дискурса и его лексико-фразеологический состав: Дис. ...канд.фил.наук. –Самарканд, 2000, 45-с.

¹⁷ Арипова А.Ҳ. Нотиклик нутқининг лисоний-услубий воситалари: Дис. ...фил.фан.ном. – Тошкент, 2002, 73-б.

¹⁸ Омонов Б.А. Сиёсий етакчи нутқ маданиятининг жамиятни демократиялаштириш жараёнига таъсири. Дис. ...сиё.фан.ном. – Тошкент, 2004, 56-б.

¹⁹ Омонов Б.А. Ўша диссертация. 56-б.

²⁰ Қўчимов Ш. Дипломатик тил асослари. –Т., 2002, 29-б.

²¹ Никольсон Г. Ўша асар. 22-б.

²² Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Ал-жомеъ ас-сахих. Ҳадис 4. –Т.: Қомус, 1992, 151-б.

²³ Руи Гонсалес де Клавихо. Самаркандга – Амир Темур саройига саёҳат кундалиги (1403-1406 йй.) – Т.: 2010, 261-б.; Фриц Вюртле. Андижон

нутқ вакиллари вазифасини обрўли зодагонлар, маҳалла оқсоқоллари, масжид имомлари ва жасур навкарлар ўтаганлар²⁴.

XX асрда – Шўро даври, мустамлакачи совет сиёсатининг тарғибот-ташвиқот ишлари дипломатик нутққа жойлаштирилган²⁵.

XXI асрда эса дипломатик нутқ – халқаро ҳамкорликни ривожлантириш, маданий алоқаларни мустаҳкамлаш воситаси бўлиб, унда томонлар манфаатининг тенглиги асосий меъёр қилиб олинди²⁶.

XXI асргача бўлган даврларда дипломатик нутқнинг муҳим хусусияти ахборот етказиш бўлса, XXI асрдан бошлаб эса бу вазифа доираси, қамрови кенгайиб, чуқурлашиб, ахборот алмашувига ўтилди. Аниқроғи, дипломатик муносабатлар ва манфаатлар тенглик асосида олиб борилгани учун дипломатик нутқда ҳам тарафларнинг тенг ахборот алмашуви йўлга қўйилди.

Хуллас, ҳозирда дипломатик нутқ ҳақида сўз борганда, давлатлар ўртасидаги нодир ахборотларнинг алмашуви назарда тутилади. Шунга кўра, дипломатик нутқнинг асосини, моҳиятини энг нодир, энг муҳим ахборот, тенги йўқ хабар, маълумот ташкил қилади. Дипломатик нутқнинг яна бир жиҳати, унинг диалог шаклида амалга ошишидир. Бу хусусият дипломатик нутқ тарихидан то ҳозирги кунга қадар давом этиб келмоқда.

Ижтимоий-сиёсий нотиклик таркибидаги сиёсий нутқ, диний нутқ, ҳарбий ватанпарварлик нутқи кабилар оммага қаратилганлиги, унда нотикнинг бир ўзи ҳаракатланиши, фаоллиги билан аҳамиятли бўлса, дипломатик нутқ эса ҳар икки томоннинг фаол иштироки асосига

қурилгани – диалог шаклига эгаллиги билан бошқа нутқ турларидан ажралиб туради.

Хулоса шуки:

1. Дипломатик нутқнинг вазифаси ахборот етказиш – ахборот алмашиш;

2. Дипломатик нутқ асосида унинг мезони бўлган энг муҳим, энг нодир ахборот, маълумот ётади;

3. Дипломатик нутқ диалог шаклига эга;

4. Дипломатик нутқ томонларнинг тенглиги – тенг ҳуқуқлилиги асосида амалга ошади;

5. Дипломатик нутқ моҳиятан-мазмунан халқлар – мамлакатларнинг умумий манфаатларини, қарашларини ифодалайди;

6. Дипломатик нутқ халқларнинг – мамлакатларнинг мустақиллик белгисидир. Уларнинг тенглик асосида ахборот алмашув ҳуқуқига эгаллигидир.

шаҳзодаси. –Т.: 2011, 164-б.; Ишқувватов Б. Қўқон элчиларининг Россияга ташрифи//Халқ таълими журнали. –Т, 2000, -№2 –Б.62-64.

²⁴ Хўжаев М. Шермуҳаммадбек кўрбоши. –Т.: 2008, 303-б.; Қодиров П. Ҳумоюн ва Акбар. –Т.: 2005, 369-б.

²⁵ Иномхўжаев С. Ўша асар. 9-б.

²⁶ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, 38-б.

Расулов Р., Абдуллаева Н. Дипломатия и дипломатическая речь. Статья посвящена изучению особенностей узбекского дипломатического дискурса. Широко освещается концепт дипломатической речи и ее значение, а также роль дипломатической речи в мире и национальное ораторское искусство. Кроме аналитического обзора работ, посвященных дипломатической речи, в статье рассматривается ее проблематика. В работе определяются особенности и специфика дипломатической речи и обобщаются теоретические взгляды на этот феномен.

Rasulov R., Abdullayeva N. Diplomacy and diplomatic speech. The article focuses on learning specificity of Uzbek diplomatic speech. The concept of diplomatic speech, its meaning, the role of this speech in the world and national art of speech are widely described. Analyzing not only the searched works about diplomatic speech, the author shows the problematic part also. The peculiarity and specificity of the diplomatic speech have been identified and the theoretical points of view on this phenomenon are summarized.